

УДК 75.03 «14/16»

*Василишина Наталія Анатоліївна,
старший викладач кафедри графічного дизайну
та реклами Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
eurostudents2010@gmail.com*

РОЛЬ ПЕЙЗАЖУ В ТВОРЧОСТІ ФРАНЦУЗЬКИХ ЖИВОПИСЦІВ-РОМАНТИКІВ

Мета роботи. Дослідження присвячене епосі романтизму з виокремленням засад, на яких базується філософія цього періоду. Розглядаються проблеми особистості та значення пейзажу в творах живопису зазначеної епохи. Дослідження цього напрямку в мистецтві залишається важливим для розуміння його значення для всього XIX ст., а також для подальшого розвитку живопису. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні історико-культурного, компаративного та методу формального аналізу. Зазначений методологічний підхід дозволяє розкрити та проаналізувати твори видатних майстрів епохи романтизму. **Наукова новизна** роботи полягає у визначенні художньо-естетичних особливостей романтичного напрямку в мистецтві XIX ст. Досліджено вплив літератури на розвиток живопису та визначена нова романтична поетика пейзажу. **Висновки.** Осмислення закономірностей розвитку романтизму в європейському мистецтві дає можливість стверджувати, що плідний взаємозв'язок різних видів мистецтв став винятковим явищем цілої епохи, яка об'єднала митців з певним світоглядом і особливим ставленням до оточуючої дійсності. Європейський романтизм суттєво реформував пейзажний жанр, насичуючи образи природи символами та здійснив важливі відкриття в галузі плерного живопису.

Ключові слова: романтизм, класицизм, синтез, пейзаж, символізм, особистість, гармонія.

Василишина Наталья Анатольевна, старший преподаватель кафедры графического дизайна и рекламы Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Роль пейзажа в творчестве французских художников-романтиков

Цель работы. Исследование посвящено эпохе романтизм с выделением основ, на которых базируется философия этого периода. Рассматриваются проблемы личности и значение пейзажа в произведениях живописи указанной эпохи. Исследование этого направления в искусстве остается важным для понимания его значение для всего XIX в., а также для дальнейшего развития живописи. **Методология** исследования заключается в применении историко-культурного, сравнительного и метода формального анализа. Указанный методологический подход позволяет раскрыть и проанализировать произведения выдающихся мастеров эпохи романтизма. **Научная новизна** работы заключается в определении художественно-эстетических особенностей романтического направления в искусстве XIX в. Исследовано влияние литературы на развитие живописи и определена новая романтическая поэтика пейзажа. **Выводы.** Осмысление закономерностей развития романтизма в европейском искусстве дает возможность утверждать, что плодотворная взаимосвязь различных видов искусств стала исключительным явлением целой эпохи, которая объединила художников с определенным мировоззрением и особым отношением к окружающей действительности. Европейский романтизм существенно реформировал пейзажный жанр, насыщая образы природы символами и осуществил важные открытия в области плерной живописи.

Ключевые слова: романтизм, классицизм, синтез, пейзаж, символизм, личность, гармония.

Vasylyshyna Nataliia, Senior Lecturer, Department of Graphic Design, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

The role of landscape painting of french romantic painters

Purpose of Research. *The research is devoted to the era of Romanticism with the identification of the foundations on which the philosophy of this period is based. The problems of the individual and the significance of landscape in the works of painting of this epoch are considered. The research of this trend in art remains important for understanding its significance for the entire 19th century, as well as for the further development of painting. Methodology.* *The methodology of the research consists in applying the historical-cultural, comparative, and method of formal analysis. This methodological approach allows us to discover and analyze the works of outstanding masters of the Romantic era. Scientific Novelty.* *The scientific novelty of the work is to determine the artistic and aesthetic features of the romantic trend in the art of the XIX century. The influence of literature on the development of painting is studied and a new romantic poetics of the landscape is defined. Conclusions.* *Understanding the regularities of the development of Romanticism in European art makes it possible to assert that the fruitful interconnection of various kinds of arts has become an exceptional phenomenon of an entire era that united artists with a certain worldview and a special relation to the surrounding reality. European romanticism essentially reformed the landscape genre, saturating the images of nature with symbols and carried out important discoveries in the field of plein air painting.*

Key words: *romanticism, classicism, synthesis, landscape, symbolism, identity, harmony.*

Актуальність теми дослідження. Мистецтво ХІХ століття відіграє особливу роль в історії європейської культури. Саме в цей період формується новий напрямок – романтизм, який об'єднує цілу епоху.

Актуальність цієї теми пов'язана з поглибленим вивченням означеної доби в мистецтві. Творчість французьких художників-романтиків завжди посідала важливе місце в історії світового мистецтвознавства. Естетичні погляди теоретиків романтизму стосуються широкого кола питань [4]. Одними з найважливіших правил творчості стають повна свобода творчості та культ почуттів – визначальні для романтизму [3, 447-459]. Література епохи пропонує читачам нові сюжети та нового героя. Пейзаж відіграє важливу роль, так як пейзажний жанр в романтизмі суттєво реформується. Образи природи набувають нового значення, наповнюються символами. Це дослідження дає можливість з'ясувати значимість впливу літератури на оновлення живопису французького романтизму.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема співвідношення та взаємозв'язку видів мистецтва завжди цікавила романтиків. У роботах відомих теоретиків романтизму ця проблема неодноразово обговорювалась: «Фрагменти» Новаліса [5], «Промова про мітологію», «Загальний огляд сучасного стану німецької літератури» братів Шлегелів [4], «Одкровення залюбленого в мистецтво ченця» В. Вакенродера [4], «Про відношення образотворчих мистецтв до природи» Ф. Шеллінга [4], передмова до «Книги пісень» та післямова до поеми «Романсеро» Г. Гайне [4], передмова до праці «Любовні пісні швабської давнини» Л. Тіка [4], передмова до драми «Кромвель» В. Гюго [3] та ін.

Серед дослідників романтизму в мистецтві варто відзначити також праці В. Ванслова «Естетика романтизма», О. Кожиної [2], Д. Лихачова «Поэзия садов», С. Мамаєва «Апология романтического сознания», В. Раздольської [7], А. Чегодаєва «Искусство романтической эпохи», Н. Яворської [10] та ін.

Метою роботи є дослідження впливу літератури на розвиток французького живопису епохи романтизму. Визначення нової ролі пейзажу в літературі та його відтворення в живописі зазначеної епохи. Дослідження цього напрямку в мистецтві залишається важливим для розуміння його значення для всього ХІХ ст., а також для подальшого розвитку живопису.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність різних видів мистецтв розглядалась романтиками як здатність вирішувати загальне для всіх і важливе завдання. Тому особливої уваги заслуговують кордони між мистецтвами, а вірніше, їх відсутність, так як мова йдеться про взаємозв'язок, взаємодію, синтез мистецтв у цю епоху. Живопис, література, музика – романтизм не розмежовує ці види мистецтв (Ф. Шуберт, Ф. Ліст, Г. Берліоз, Ф. Шопен, Р. Вагнер). Живопис і музика активно збагачують літературу, яка натомість на них впливає. Музика романтизму тяжіє до картинності та сюжетності, часто вокальні та інструментальні твори поєднуються в цикли, які пов'язані певним сюжетом (Р. Шуман, Ф. Шуберт, Ф. Ліст та ін.). У попередніх епохах ніколи не було створено стільки художніх творів, сюжетом яких стали твори сучасників. Література все більше зближується з живописом, письменники не тільки створюють ілюстрації до своїх творів, вони навіть описи картин вставляють в свої сюжети, особливо в творах Е. Т. А. Гофмана. Можливості живопису в цей період стають просто безмежними, художники активно читають, а поети товаришують з художниками. Саме в цю епоху художники часто звертаються за натхненням до творів сучасної літератури. У результаті романтизм стає універсальним художнім напрямком у мистецтві ХІХ століття.

Одним із видатних представників французького романтизму був Франсуа-Рене Огюст де Шатобріан (1768-1848). Письменник став натхненником романтичних ідей в боротьбі з класицизмом. Виступав за відродження християнства і вважав саме цю релігію здатною стати в майбутньому запорукою гуманного і морального існування – «Геній християнства, або Краса християнської релігії» (1802). Образи романтичних героїв «Атала» і «Рене» були створені письменником на початку ХІХ століття (повісті «Атала» (1801) і «Рене» (1802)). Прекрасне і трагічне кохання Атала і Шактоса – героїв повісті Шатобраїна, є прекрасним зразком для подальшого розвитку романтичної літератури.

Важливою темою для романтизму завжди залишалась проблема особистості, так як в романтизмі вже немає єдності суспільства і людини. Внутрішнє життя героя стає головним предметом дослідження. Самопізнання романтика, пошуки примарної гармонії світу дозволяють йому блукати між снами та реальністю у вічних мандрах за нездійсненою мрією; герой-мандрівник на вічній дорозі життя. Його пізнання світу, зрештою, призводить до самопізнання, тому сповідальний роман та повість найкраще розкривають задум письменників-романтиків. Саме такий прийом для розкриття образів героїв «Атала» і «Рене» використовує Франсуа Рене де Шатобріан.

Ф. Р. де Шатобріан був одним з перших письменників, провісником романтичного духу скорботи та розчарування. Фоном цього кохання стала екзотична та мальовнича природа Америки, яка започаткувала нове романтичне бачення.

Відображенням внутрішнього світу героя в повісті Шатобріана «Рене» стає пейзаж, який в цьому творі виконує роль своєрідного дзеркала, в якому ми бачимо вже і самого героя – самотнього, страждаючого, розчарованого. Ця єдність вже передбачає майбутній символізм, і природа стає носієм духовного життя самого героя. Доречно тут згадати творчість ще одного геніального французького поета Поля Верлена, для якого поезія стала не тільки віддзеркаленням його душі, вона перетворюється в прекрасну музику і набуває нового значення. Світ метафор П. Верлена з його «ридаючою хвилиною», «плачучим дощем» або «тужною долиною» примушують читача зупинитись і замислитись над питанням єдності стану природи і душі поета. Чи можливо тут визначити якусь першочерговість? Стогне і тужить природа, і цей стогін віддається в душі поета, чи навпаки? Очевидно одне: вони знаходяться в стані тотожності, бо стан душі – і є природа. Ця єдність, яка була необхідною для романтизму, дуже цікаво відбилась в подальшому розвитку світової культури.

Романтичний культ почуття, фантастичність, таємничість, а також прагнення досягти недосяжного виявилось примарним, як *fata Morgana* і потонули в туманній далечині. Вічний романтичний пошук вислизуючого породжує таке явище, як «*Sehnsucht*» – томління спраглою душою. Цей розлад зі світом, романтична туга Рене стає зрозумілою ще до його сповіді і упереджується величною картиною зорі, що займається: «Далеко на востоке солнце показалось за изломанными вершинами Аппалачских гор, подобными голубым письменам, начертанным на позлащенной небесной тверди; на западе в торжественной тишине катила свои воды Месшасебе, величественно завершая эту картину» [9, 59].

Важливого значення в повісті набувають осінні пейзажі. Їх періодичність очевидна, так як вони не є описами природи, а мають набагато глибший, філософський і психологічний підтекст. Складне почуття охоплює героя кожного разу, коли він восени повертається в батьківський дім. Радість зустрічі з родиною і улюбленою сестрою Амелі породжує захоплені настрої, в якому вже пробивається щемливий смуток, незрозуміла «верленівська туга», для передачі якої в поезії необхідна була геніальна музичність віршів П.Верлена, а в музиці Ф. Шопена – лірична поетичність:

Меня не веселит ничто в тебе, Природа:

Ни хлебные поля, ни отзвук золотой

Пастушеских рогов, ни утренней порой

Заря, ни красота печального захода [8, 463].

Осінній сум полонить душу Рене, коли він блукає осіннім лісом під час листопаду, прислухаючись до завивань осіннього вітру, відчуваючи сумне передчуття, шерех палого листя. Осінь навіває герою сумні думки про кінець щастя, кінець життя, кінець невпинного руху часу. Пустельність батьківського дому і безмежна туга навкруги породжує самотність серця і щемливий біль

втрата. Картина втраченого назавжди дому з останніми теплими спогадами раннього дитинства доповнюється описом осінньої природи з її «опалим листям, яким засипані пороги дверей» [9, 76], «порослі мохом сходи» [9, 76], «чортополох, що ріс біля стін» [9, 76].

Пейзажі в повісті «Рене» за своєю тональністю дуже близькі до пейзажів руїн, оспіваних в добу романтизму. Важливою для розуміння твору стає сцена, де страждаючий і самотній Рене споглядає з кратеру Етні оточуючий світ, одночасно він із захопленням дивиться в жерло вулкану. Ця картина просто зачаровує героя, безодня відкриває йому таємницю особистого «я». Виникає бажання злитися з природою, ввібрати в себе її силу і набути здатність створювати нові світи. Почуття суму і меланхолії, притаманні романтикам, змінюються у Рене бажанням буревію, як очищення від минулого і здатності стихії надати герою нових сил. Такі контрасти спокою і забуття (монастир), які в повісті протиставляються грізній стихії (розбурхане море) виникають неодноразово. Герой і природа в повісті тотожні, у Рене немає кращого друга і співрозмовника ніж природа. Таким чином, природа стає символічним втіленням душі романтичного героя і доводить марність романтичного томління перед величчю вічного буття.

Своєрідною ілюстрацією цього сюжету Шатобріана може стати картина відомого німецького романтика Каспара Давида Фрідріха «Мандрівник над морем туману» (1818) (див. іл. 1). Ця постать над безоднею, над морем туману, є символічним образом самого художника, який, як і герой Шатобріана, піднявся над людською марнотою.

*Іл. 1. К. Д. Фрідріх. Мандрівник над морем туману. 1818.
Полотно, олія. 94,8 x 74,8. Кунстхалле. Гамбург.*

Таким чином, романтиків приваблює сам контраст між збентеженою душею самотньої людини і вічністю, величчю природи. Насамперед, можливість наділяти природу особистими переживаннями, здатність природи висловлюватись вже від їхнього імені. Це розкриває глибше образи героїв, викликає відповідні емоції у читача (А. де Мюссе, Ж. Санд, В. Скотт, Ж. де Сталь та ін.).

На початку ХІХ століття в живописі зароджується улюблений тип романтичного пейзажу, здебільшого похмурого і бурхливого, де все під владою неприборканої стихії і несподіваних катастроф. Такі пейзажі навіюють думки про вічне «*metemorphosis*». У цю епоху художники-романтики не тільки пропонують глядачам милі куточки рідної старовини, але і замальовують з великим захопленням руїни і гробниці або пропонують свої марини, часто зі сценами загибелі кораблів, із штормами і свинцевими хмарами (Ж.-О. Реньє, О. Верне, П. Юе та ін.). Французький Салон 1824 року активно пропагує своїм глядачам такі пейзажі. Популярними стають тумани і дощі, вкриті мохом скелі, темні сосни, корячкуваті дуби, а також захоплюють відвідувачів види цвинтарів та похмурих готичних замків. У своїй статті «Художник і філософ», яка була критичним відгуком на живопис Салону, її автор Жаль пише про роботи художника Реньє, називаючи його Юнгом живопису за здатність збуджувати жах та викликати суворі думки [7, 96].

Типовим романтичним пейзажем початку століття є картина Ж.-О. Реньє «Руїни замку Танкарвіль». Пейзаж майже казковий – густі крони дерев, неначе море. На скелі серед дерев видніються руїни колишнього замку. Чорні хмари сповіщають про наближення грози, а на лісовій дорозі помічаємо візок з конем і самотню людину. Силует людини серед величної природи здається дуже маленьким, ледь помітним, вона здається беззахисною перед грізною стихією. Своєрідною ілюстрацією до цієї картини можуть стати прекрасні рядки Й.-В. Гете:

*Покинутий замок роками
Стоїть на горі в даліні.
Бувало, колись біля брами
Тут рицар чекав на коні.
А нині навкруг попелище,
Де тиша могильна вгорі,
І скрізь мені вільна дорога, –
Зруйновані мури старі [1, 451].*

Французький художник А. Фрагонар представляє свій замок «Вид замку д'Арк». Знову лісова дорога і одинокий вершник серед лісової тиші. Самотній вершник прямує до замку, який підноситься над величезними деревами.

Серед вподобань французьких пейзажистів розбурхане море, шторми та свинцеве небо, спалахи блискавок та гігантські хвилі. Відчуття жаху і приреченості перед розбурханою стихією – П. Юе «Прибій біля мису Гранвіль», О. Верне «Вхід в Гаврський порт» та ін.

Усе частіше в Салонах з'являються картини з суто французьким мотивом. Французьких художників-романтиків вже починає надихати поезія рідної

батьківщини. Ще небагато, але приваблюють увагу полотна, де мальовнича природа і людина перебувають в цілковитій гармонії. Багато в них повітря, сонця, простору. Романтичні пейзажі цієї епохи ще не могли об'єктивно відобразити природу, але рідна Франція, безумовно, варта вже увічнення для нащадків.

Твори Шатобріана стали джерелом натхнення для багатьох художників епохи: відома картина А.-Л. Жироде-Тріозона «Поховання Атали» (1808) та ілюстрації де ла Барб'є до «Генію християнства», видання 1803 року. У своїй повісті Шатобріан показав не тільки справжню силу кохання, перед нами розгортається справжня драма. Атала змушена віддати життя заради кохання, бо воно є гріховним. Найбільш романтична сцена з цієї повісті стала сюжетом для картини Жироде (див. іл. 2): тіло Атали, вже повернутої до християнства, ховають панотець Обрі та її коханий Шактас. Індіанці, які за Шатобріаном живуть в цілковитій гармонії з оточуючим світом, здобувають ще і католицьку віру, активним проповідником якої був сам Шатобріан. Описуючи померлу Аталу, письменник не випадково порівнює її зі статуєю Сплячої Непорочності [9].

Іл. 2. А.-Л. Жироде-Тріозон. Поховання Атали. 1808. Полотно, олія. 210 x 267. Лувр. Париж.

Картина Жироде, класицистична по духу, але вона надто сентиментальна і романтична. Екзотична природа і гра світла й тіні створюють певний настрій і дозволяють глибше розкрити образи романтичної повісті. Трагічне кохання Шактаса і Атали, гармонія людини і природи в поєднанні з католицизмом. Відбиток гріховності несе у собі це кохання, тому розплатою за нього стає смерть Атали.

Художники – романтики суттєво реформують як пейзажний жанр, так і значення природи в живописі. Вони наділяють образи природи особистими

переживаннями, примушуючи їх висловлюватись від імені художника. Романтиків приваблює контраст між вічністю та величчю природи, та збентеженою душею самотньої людини. В літературі і живописі епохи романтизму природа вже набуває здатність ілюструвати душевний стан героя, тим самим допомагаючи автору глибше розкрити образи і викликати відповідні емоції.

Висновки. Таким чином, пейзаж в епоху романтизму набуває важливого значення. Він стає носієм духовного життя героя, передбачаючи появу символізму в майбутньому, і має здатність говорити від імені автора. Художники-романтики завдяки плідним взаємозв'язкам з літературою суттєво оновлюють свої сюжети, колорит та композицію. Художниками-романтиками були здійснені важливі відкриття для подальшого розвитку пленерного живопису. Романтизм як напрямок в літературі та живописі ХІХ століття посідає важливе місце в історії світової культури.

Література

1. Гете Й.-В. Лірика / Й.-В. Гете. – К.: Веселка, 2001. – 478 с.
2. Кожина Е. Ф. Романтическая битва. / Е. Ф. Кожина. – Л.: Искусство, 1969. – 271 с.
3. Литературные манифесты западноевропейских романтиков / под. общ. ред. проф. А. С. Дмитриева. – М.: Издание Московского университета, 1980. – 638 с.
4. Мислителі німецького романтизму / Упорядники Леонід Рудницький, Олег Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 588 с.
5. Новаліс Фрагменти / Упорядники Леонід Рудницький, Олег Фешовець // Мислителі німецького романтизму – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 324-333.
6. Новаліс Християнство або Європа / Упорядники Леонід Рудницький, Олег Фешовець // Мислителі німецького романтизму – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 306-324.
7. Раздольская В. И. Европейское искусство XIX века. Классицизм, романтизм. / В. И. Раздольская. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 368 с.: ил.
8. Французские стихи в переводе русских поэтов XIX-XX вв. – М.: Прогресс, 1971. – 623 с.
9. Шатобриан Ф.-Р. Атала. Рене. / Ф.-Р. Шатобриан. – М.: Камея, 1992. – 96 с.
10. Яворская Н. Романтизм и реализм во Франции в XIX веке. / Н. Яворская. – М.: Изогиз, 1938.

References

1. Gete, Y.-V. (2001). Lyrics. Kiev: Veselka [in Ukrainian].
2. Kozhyna, E. F. (1969). Romantic battle. Leningrad: Mystetstvo [in Russian].
3. Manifesto of literature by West Europe Romantics / under. Society. Ed. prof. A. Dmitrieva. - M.: edition of the Moscow University, 1980. - 638 p.
4. Rudnytsky, L. & Feshovets, O. (Eds.). (2003). Thinkers of German Romanticism. Ivano-Frankivsk: Lily-НВ [in Ukrainian].
5. Fragments of Novalis / Compiled by Leonid Rudnytsky Oleg Feshovets // Thinkers of German Romanticism - Ivano-Frankivsk: Lileya-НВ, 2003. - P. 324-333.
6. Novalis Christianity or Europe / Compiled by Leonid Rudnytsky Oleg Feshovets // Thinkers of German Romanticism - Ivano-Frankivsk: Lileya-НВ, 2003. - P. 306-324.
7. Razdol'skaya, V. I. (2005). European art of the XIX century. Classicism, Romanticism. Sankt Peterburg: Azbuka-klassika [in Russian].
8. French poems in the translations of Russian poets of XIX-XX centuries. (1971). Moscow: Progress [in Russian].
9. Shatobrian, F.-R. (1992). "Atala. Rene". Moskow: Kameya [in Russian].
10. Yavorska, N. (1938). Romanticism and Realism in France in the XIX century. Moscow: Izohiz [in Russian].